

ANNA STANIEWSKA*

PARTYCYPACJA SPOŁECZNA W ODNOWIE DZIEDZICTWA
W HISTORYCZNYM MIEŚCIE JAPOŃSKIM.
DOMY KUPIECKIE MACHIYA W KIOTOPUBLIC PARTICIPATION IN HERITAGE PROTECTION
IN JAPANESE HISTORIC CITIES.
CASE STUDY OF OLD MERCHANTS' HOUSE IN KYOTO

Streszczenie

Kioto to jedno z najstarszych historycznych miast Japonii – skarbnica zabytków architektury i sztuki japońskiej uhonorowane wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO aż 17 obiektów (świątyń i pałaców). Artykuł porusza problematykę przemian krajobrazowych, które zaszły w tym mieście w okresie po II wojnie światowej w związku z dynamicznym rozwojem gospodarczym i przemysłowym w skali całej Japonii. Ofiarą tych gwałtownych zmian stał się krajobraz miejski, tradycyjna skala zabudowy i całe kwartały tradycyjnych domów kupieckich *kyōmachiya*. Skala niekorzystnych przemian sprawiła, że pod koniec lat 90. XX w. podjęto działania służące ratowaniu tego typu dziedzictwa i związanych z nim ginących zawodów. Istotną rolę w tym procesie odgrywają organizacje pozarządowe oraz ich współpraca z samorządem lokalnym i wolontariuszami. Artykuł opisuje tradycje budowy i konstrukcję *kyōmachiya*. Przedstawione zostają także programy i działania mające na celu zachowanie, odnowę i ratowanie tego niedawno docenionego dziedzictwa. Jako tło zostaje przedstawiony kontekst rosnącej dbałości o pejzaż Kioto jako miasta szczególnie atrakcyjnego dla turystów, ale także przyjaznego swoim mieszkańcom.

Słowa kluczowe: ochrona i zarządzanie dziedzictwem, miasta historyczne, partycypacja społeczna, Kioto, tradycyjne domy kupieckie kyōmachiya

* Dr inż. arch. Anna Staniewska (astaniewska@pk.edu.pl), Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

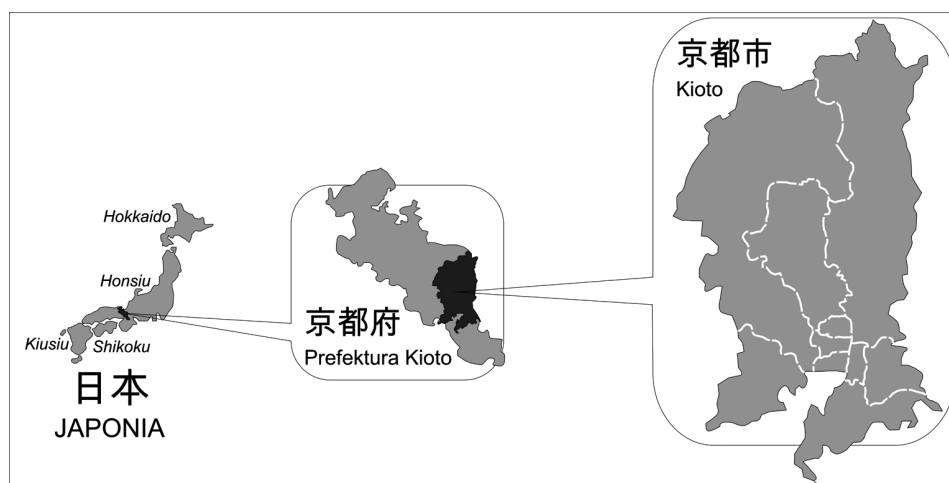
Abstract

Kyoto is one of the oldest historic cities of Japan – it is well known a treasure trove of traditional Japanese art and architecture. 17 UNESCO Heritage Sites (shrines, temples and palaces) prove its international cultural importance. The article deals with the topic of cityscape change which occurred after the World War II due to dynamic development of industry and economic growth pressure in Japan in general. In Kyoto, among others a great number of traditional town houses called *kyōmachiya* fell victim to new urban arrangements and bubble-economy building boom. The scale of negative change of cityscape led finally to registration and rescue actions undertaken first in the end of 1990-ties. *Machiya* renovation plays also an important role in the cultivating of traditional crafts, trades and professions connected with the tradition of wooden house building. In this process of *machiya* revival cooperation of local government, inhabitants, non-governmental organizations and volunteers plays a crucial role. The text describes the tradition and construction of typical *kyōmachiya* introducing also recent programs and actions supporting *machiya* research and renovation plans. The background of the article comment on the growing concern of Kyoto as not only a premier tourist attraction but also a city good to live in.

Keywords: heritage preservation and management, historic cities, public participation, Kyoto, machiya traditional merchants' houses

1. Kioto – miasto Światowego Dziedzictwa UNESCO i dynamicznych przekształceń krajobrazu

Położone w zachodniej części wyspy Honsiu Kioto to jedno z najstarszych historycznych miast Japonii. Jego dzisiejsza nazwa *Kyōto-shi* dosłownie oznacza *miasto stołeczne*, wskazując jaką rolę pełniło ono w przeszłości. Siedzibą japońskiego dworu cesarskiego miasto stało się w 794 r. i wtedy było nazywane *Heiankyō*, co oznaczało *Stolicę Pokoju* [8].

Rys. 1. Położenie Kioto w Japonii (rys. A. Staniewska, 2009)

Fig. 1. Location of Kyoto in Japan

Miasto powstało na obszarze osłoniętym z trzech stron górami (szczyty o wysokości dochodzącej do 1000 m. n. p. m.), w widłach dwóch rzek: *Kamo-gawa* i *Katsura-gawa*. Względem dawnego *Heian-kyō* znacznie rozrosło się na przestrzeni wieków, przekraczając rzekę *Kamo*. W układzie urbanistycznym dzisiejszego Kioto trudno odnaleźć ślady dawnego pierwszego miasta, rozplanowanego na siatce kwadratów na wzór starożytnej chińskiej stolicy z dynastii *Tang*, *Changan* (obecnie *Xi'an*) – por. rys. 2.

Będący kluczem tego założenia Pałac Cesarski znajdował się pierwotnie nieco na północ od obecnego zamku szogunów *Nijō-jō* i obejmował swoim zasięgiem ufortyfikowany prostokąt Wielkiego Pałacu (*Daidairi*), w którego skład wchodził zespół urzędowy (*Chōdō-in*), zespół recepcyjny (*Buraku-in*) oraz Pałac Wewnętrzny (*Dairi*). Pałac Cesarski był położony na północy i zwrócony na południe, i wyznaczał układ: podział na *Sakyō-ku* (Lewą Stolicę) na wschodzie i *Ukyō-ku* (Prawą Stolicę) na zachodzie. Dzisiejsza ulica *Sen-bon-dōri* biegnie śladem osi całego założenia, którą była monumentalna ulica *Suzaku-ōji* o szerokości na 85 m rozpoczynająca się od bramy Wielkiego Pałacu (*Suzakumon*), a zamknięta od południa bramą *Rashōmon* (przy *Kujō-ōji*). Świątynia *Tō-ji*, czyli wschodnia, to pozostałość dawnego układu *Heian-kyō*, która jednak na skutek niesymetrycznego rozwoju urbanistycznego miasta znajduje się na zachód od dzisiejszej głównej osi kompozycji. Na północnych krańcach śródmieścia leży zrekonstruowany kompleks parkowy nowego pałacu, *Kyōto Gyoen*. Wzdłuż

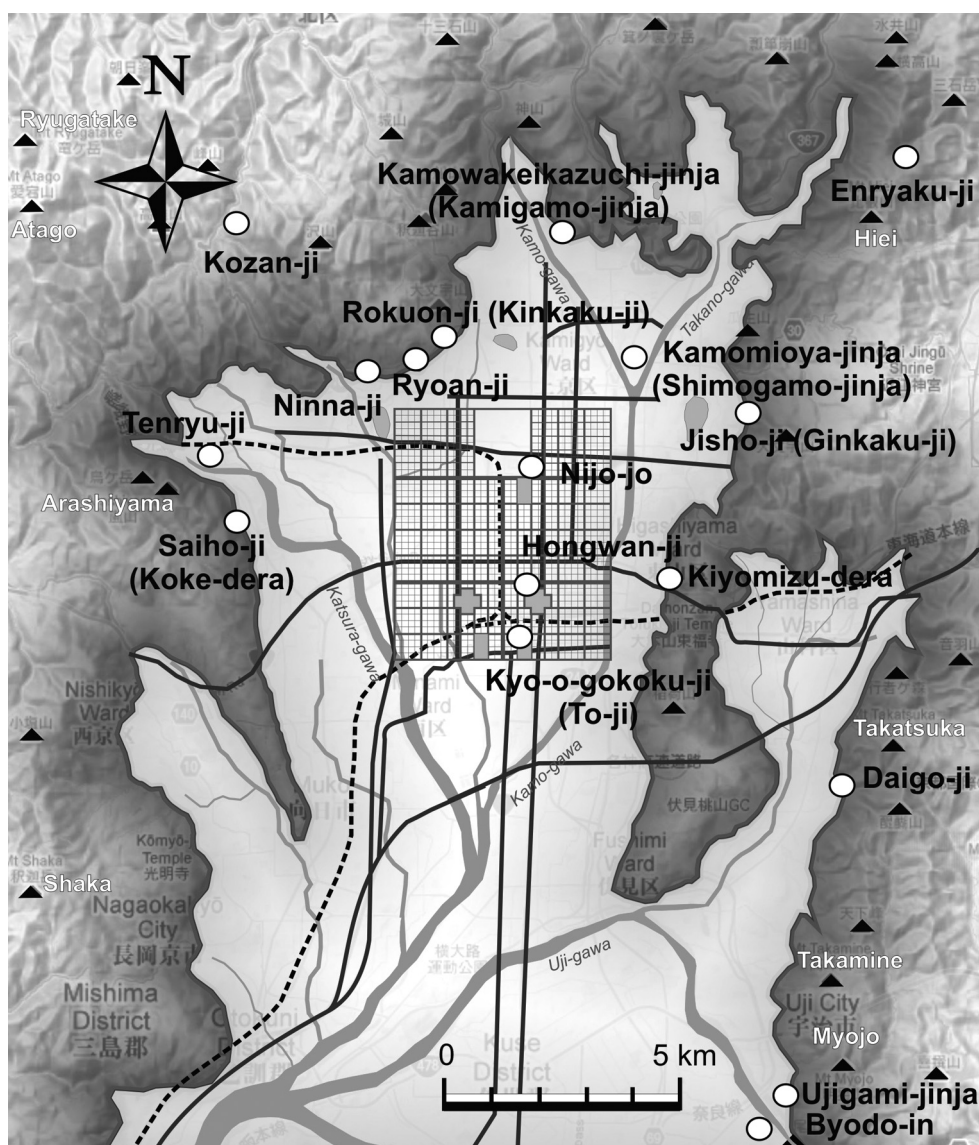
zachodniej granicy kompleksu biegnie główna ulica śródmieścia z północy na południe, *Karasuma-dōri*, która mija główny dworzec kolejowy (*Kyōto-eki*). Przecznicą alei *Karasuma* jest *Sanjō-dōri*, która była główną ulicą śródmieścia za czasów modernizacji *Meiji-Taishō* i zachowała pierwotną szerokość oraz wiele elementów tradycyjnej zabudowy.

Rola administracyjna Kioto była ściśle związana polityką i zależała od tego, kto w danym momencie sprawował faktycznie władzę – od 1192 r. bowiem prawdziwymi władcami Japonii byli szogunowie. Żyjącemu w drugiej połowie XIV w. szogunowi *Yoshimitsu Ashikaga* Kioto zawdzięcza pierwszą epokę rozwoju oraz jeden ze swoich najpiękniejszych zabytków: Złoty Pawilon, czyli dzisiejszą świątynię *Kinkaku*. Miasta jednak nie oszczędziły wyniszczające wojny panów feudalnych: wielokrotnie palone i burzone zaczęło się podnosić z upadku dopiero u schyłku XVI w. za rządów szoguna *Hideyoshi Toyotomi*. Ufortyfikował on miasto, nakazał przebudowę mostów na murowane, zbudował dla siebie zamek na wzgórzach na południowy wschód od miasta. Na terenie dawnego pałacu cesarskiego powstało nowe założenie, a w Świątyni *Hōkō-ji* wzniesiono 37-metrowy posąg Buddy, który nie dotrwał do naszych czasów, zniszczony w trzęsieniu ziemi. Od początku XVII w. władzę sprawowali kolejni szogunowie z rodu Tokugawa, przenosząc się na stałe do *Edo* (dzisiejszego Tokio), natomiast formalną stolicą i siedzibą dworu cesarskiego nadal pozostawało Kioto, które przeżywało rozkwit kulturalny.

Bogactwo kultury dworskiej, związanych z tą kulturą obyczajów i sztuk pięknych oraz tradycyjnych rzemiosł stało się fundamentem dziedzictwa, które do dziś sprawia, że Kioto jest uznawane nie tylko w Japonii, ale i w całym świecie za najprawdziwszą skarbnicę zabytków architektury i sztuki japońskiej. Rozwijało się malarstwo, kaligrafia, sztuka parzenia herbaty i poezja. Rzemieślnicy wyrabiali naczynia metalowe i przedmioty pokrywane laką, a także wyrafinowaną ceramikę i tekstylia, a zwłaszcza bogato zdobione pasy do kimono, czyli *obi*. Włókiennictwem trudnili się przede wszystkim mieszkańcy dzielnicy *Nishijin* obejmującej dzisiejsze okręgi *Kamikyō-ku* i *Kita-ku*. Kwitł handel, co miało odzwierciedlenie w strukturze miasta i charakterze dzielnic [7]. Ukształtował się teatr *kabuki*, a dzielnica teatrów obfitowała w herbaciarnie, które szybko stały się ośrodkami rozrywki i gdzie zaczęła się rozwijać kultura gejsz – zwłaszcza na terenie dzielnicy *Gion*.

Tę złotą erę zakończył gwałtownie wielki pożar miasta późną zimą 1788 r., po którym miasto wprawdzie zostało po raz kolejny odbudowane, ale praktycznie nie ma dziś żadnego budynku drewnianego sprzed tej daty.

Kioto nosi do dnia dzisiejszego miano stolicy kulturalnej Japonii, mimo że formalnie stolicę państwa w 1868 r. przeniesiono do *Edo* (Tokio) wraz z początkiem ery restauracji *Meiji*. Epoka ta charakteryzowała się otwarciem Japonii na świat i szybkim rozwojem gospodarczym i technologicznym – to czasy intensywnej budowy sieci kolejowej, której linia dotarła do Kioto w 1876. Początkowo miasto straciło sporo ze swej sławy, spadła gwałtownie liczba mieszkańców i nastąpiła stagnacja. Jednak szybko temu zaradzono – pod koniec XIX w. Kioto przodowało w zakresie reform edukacyjnych, dzięki wprowadzeniu pierwszych w Japonii przedszkoli, szkół podstawowych i średnich. W 1894 r. zbudowano replikę pierwszego pałacu cesarskiego z okazji obchodów 1100 lat od założenia miasta. Sprawnie wprowadzono takie udogodnienia, jak ogólnomiejska sieć elektryczna, wodociągi i komunikacja tramwajowa. Powstał samorząd, a dzięki rozwojowi techniki i maszyn wzmocniły się tradycyjne sektory gospodarki, takie jak przemysł włókienniczy. Pozostałościami tej epoki są murowane budynki instytucji publicznych zbudowane w stylu historyzującej architektury zachodniej [5].

Rys. 2. Rozplanowanie *Heian-kyo* na tle współczesnych granic miasta, punktami oznaczono miejsca wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO (rys. A. Staniewska, 2009)

Fig. 2. Plan of the historic *Heian-kyo* on the plan of contemporary Kyoto city borders, black points indicate UNESCO Heritage Sites

Fot. 1. Widok na Kioto w kierunku góry Hiei z Shijo Karasuma, z lewej zdjęcie z roku 1935, z prawej z 2008 (dzięki uprzejmości Kyoto Center for Community Collaboration, „Machiya Revival in Kyoto”, s. 40 i 41)

Photo 1. View on Kyoto and Mount Hiei from Shijo Karasuma, left – year 1935, right 2008

Szczęśliwie Kioto zostało oszczędzone w trakcie II wojny światowej przez Amerykanów i nie spotkał go los Hiroszimy czy Nagasaki. Do największych strat wojennych należały wyburzenia zabudowy wzdłuż ulic w celu poszerzenia ich na wypadek ewentualnej masowej ewakuacji mieszkańców i uniknięcia rozprzestrzeniania się pożarów. Po wojnie miasto było w niewielkim stopniu zniszczone, a jego widok przypominał morze tradycyjnych ceramicznych dachówek, pokrywających niską, zwartą zabudowę i liczne budynki świątynne.

Kioto jest miastem bardzo często porównywanym do Krakowa. Tak jak Kraków było w przeszłości stolicą swojego kraju. Jego zabytki, podobnie jak krakowskie, są wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO. Tak samo jak Kraków nadal uchodzi za stolicę kulturalną kraju i jest istotnym ośrodkiem uniwersyteckim. O tym podobieństwie przypomina także nazwa fundacji Kraków-Kioto działającej w Krakowie¹. Jednakże dla człowieka przyzwyczajonego postrzegać miasto przede wszystkim poprzez jego krajobraz, porównanie Krakowa do Kioto przynosi zaskakujący wynik. Kraków i Kioto to diametralnie różne miasta. Dotyczy to wielu aspektów: skali (Kioto liczy ponad 1 460 000, a Kraków 750 000 mieszkańców), klimatu kulturowego, rozmieszczenia i stanu zachowania zabytków oraz tradycyjnej architektury, proporcji między historyczną a współczesną strukturą miasta. W Krakowie czytelne jest historyczne centrum i zwarte zespoły miejskiej zabudowy zabytkowej, podczas gdy w Kioto budowle historyczne wręcz giną w morzu przytłaczającej zabudowy współczesnej².

¹ W 1987 r. A. Wajda otrzymał za swoją twórczość filmową i teatralną Nagrodę Kioto Fundacji Inamori. Za całą otrzymaną kwotę ustanowił rok później Fundację Kyoto-Kraków, której celem była budowa w Krakowie miejsca ekspozycji dla zbiorów japońskich Feliksa „Mangghi” Jasieńskiego. Ta powstała na przełomie XIX i XX w. kolekcja sztuki japońskiej, mimo że niezwykle cenna była znana jedynie specjalistom i niedostępna szerszej publiczności zalegała w magazynach muzealnych w kamienicy Szołayskich.

² Podobieństwa i różnice między Krakowem i Kioto są kanwą dla artykułu prof. A. Jajszczyka zawierającego przestrogi dla Krakowa dotyczące kształtowania krajobrazu miasta, jakie wynikają z doświadczeń Kioto – por. A. Jajszczyk, *Czy Kraków będzie drugim Kioto?* [4].

Na fali powojennej modernizacji i przygotowań do Igrzysk Olimpijskich w Tokio w 1964 r., wiele miast gwałtownie budowało drogi szybkiego ruchu, mosty, osiedla bloków mieszkalnych o ciężkiej, żelbetowej konstrukcji zupełnie obcej japońskiej tradycji architektonicznej. Naprzeciw dworca kolejowego w Kioto powstała wtedy budowla symboliczna dla negatywnych przemian krajobrazu miasta. Z inicjatywy lokalnej izby handlowej wzniesiono gigantyczną, wybijającą się z pejzażu miasta wieżę, zwaną *Kyoto Tower*, o wysokości ponad 130 metrów, która przytłoczyła nawet najwyższy budynek – tradycyjną smukłą pagodę świątyni *Tōji*. Ponadto przy poszerzonych głównych ulicach powstały centra handlowe i biurowe w wielopiętrowych szklano-żelbetowych budynkach na wzór amerykański. Można śmiało powiedzieć, że przez tę fałszywie rozumianą chęć unowocześnienia miasta połączoną z zawstydzeniem surowością tradycyjnej drewnianej architektury miejskiej dokonano destrukcji krajobrazu Kioto jako zespołu urbanistycznego. Nie był to jednak koniec kontrowersyjnych realizacji i łączących się z nimi sporów o krajobraz miasta, które niejednokrotnie dzieliły architektów, urbanistów i mieszkańców Kioto³. W ostatnim dziesięcioleciu wielka debata rozgorzała na nowo za sprawą konkursu architektonicznego na nowy budynek dworca kolejowego. W wyniku werdyktu jury wybrano projekt japońskiego architekta Hiroshiego Hara, który mimo ogólnej wytycznej dotyczącej maksymalnej dopuszczalnej wysokości budynku w krajobrazie miasta wyznaczonej na 45 metrów, przekraczał ją o 15 metrów. W rezultacie nowy dworzec kolejowy powstał naprzeciw kontrowersyjnej od lat *Kyoto Tower* i mimo że w oczach wielu architektów i stowarzyszeń obywatelskich jest budowlą kontrowersyjną, przez najbliższych sąsiadów i mieszkańców dzielnicy nie został oprotestowany. Podsumowując, pomimo to, że w Kioto znajdują się wciąż liczne pałace, ogrody i aż 1600 świątyń buddyjskich oraz 400 chramów shinto, to są one jak krople w wielkim morzu biurowców i wielopiętrowych, wielorodzinnych budynków mieszkalnych, pomiędzy którymi wciśnięte pozostają tradycyjne dwukondygnacyjne domostwa.

Niemniej jednak w grudniu 1994 r. Kioto zostało uhonorowane wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO aż 17 obiektów (świątyń i pałaców), a turystyka jest jednym z filarów ekonomii miasta. Tradycyjne wyroby, rzemiosło, potrawy i sklepiki trwają nie tylko dzięki umiłowaniu tradycji, ale także dlatego, że cieszą się powodzeniem i podziwem odwiedzających miasto turystów z Japonii i z całego świata [2]. Poza rolę największego magnesu turystycznego Japonii Kioto jest ważnym ośrodkiem uniwersyteckim.

Artykuł porusza problematykę przemian krajobrazowych, których ofiarą stał się krajobraz miejski, tradycyjna skala zabudowy i całe kwartały tradycyjnych domów kupieckich *kyōmachiya*. Skala niekorzystnych przemian, objawiająca się wyburzeniami całych kwartałów miejskich sprawiła, że pod koniec lat 90. podjęto działania służące ratowaniu tego typu dziedzictwa i związanych z nimi ginących zawodów. Istotną rolę w tym procesie odgrywają organizacje pozarządowe oraz ich współpraca z samorządem lokalnym i wolontariuszami.

³ Więcej na temat dyskusji o jakości i przemianach krajobrazu w Kioto pisze w tym numerze Yoshiko Baba [1].

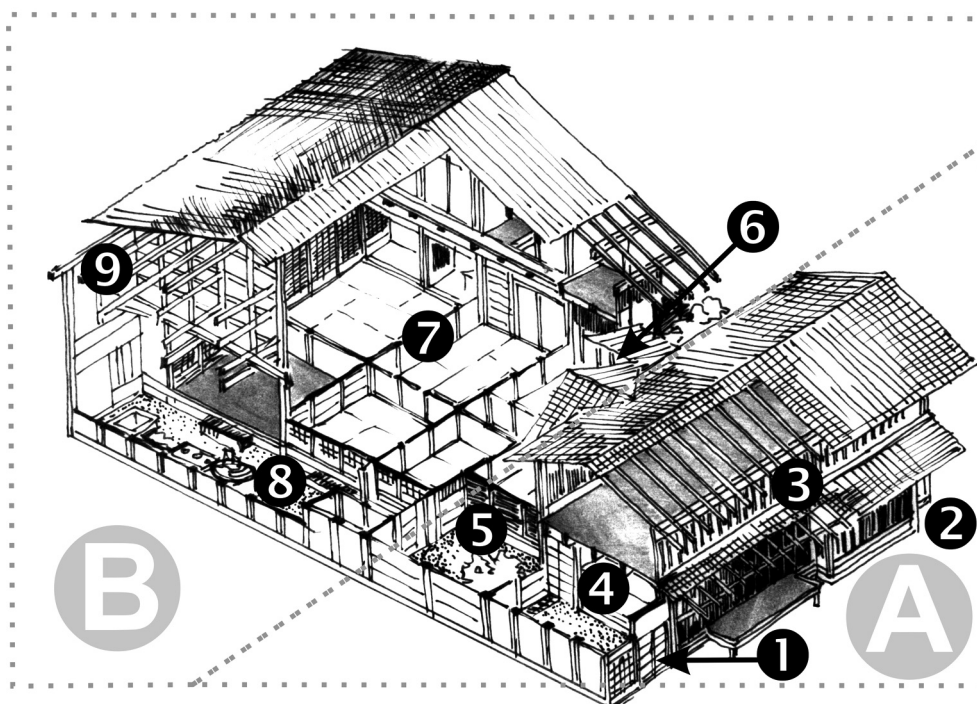
Fot. 2. Tradycyjny wzór ażuru okien pierwszego piętra i uliczka (fot. A. Staniewska, 2008)

Photo 2. Traditional windows of the first floor and a street view

2. *Machiya* – tradycyjny dom kupiecki w Kioto

Kupcy i rzemieślnicy byli od początków miasta niezwykle ważną grupą społeczną, która miała znaczny udział w kształtowaniu historii i rozwoju przestrzeni. Zdolności samoorganizacji i umiejętności porozumienia się tych ludzi Kioto zawdzięcza każdorazowe podnoszenie się z upadków spowodowanych wojnami, pożarami i trzęsieniami ziemi. Organizowali się oni w niewielkie społeczności w obrębie *machi* – inaczej zwanego *chō* – czyli kwartału miejskiego. Siła takich grup sąsiedzkich, choć w znacznie ograniczonym już stopniu, wymusza także współcześnie troskę o zachowanie tradycyjnej, drewnianej zabudowy miasta [2].

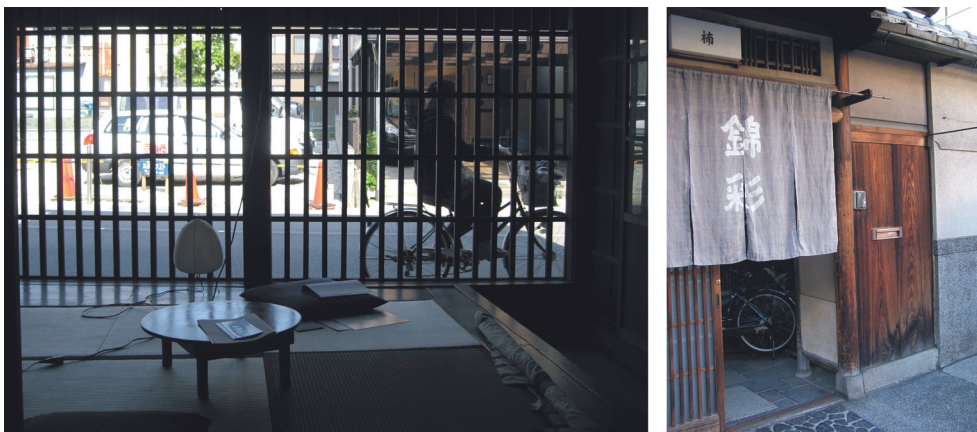
Tradycyjny dom japoński zbudowany jest z drewna, gliny, papieru i w ograniczonym stopniu z kamienia oraz elementów ceramicznych (dachówki). Miejski dom kupiecki nosi nazwę *machiya*, a jego szczególnie kunsztowna odmiana właściwa dla stołecznego Kioto to *kyōmachiya*. Dom taki łączył w sobie funkcje mieszkalne i handlowe lub warsztatowe oraz składowe. Był zwykle budowlą dwukondygnacyjną o konstrukcji zbliżonej do tej, którą w europejskiej sztuce budowlanej określa się jako słupowo-ryglową. Zdarzały się także *machiye* o wysokości jednej, półtornej lub, rzadziej, trzech kondygnacji. Kioto było podzielone na prostokątne kwartały zabudowy, które były dzielone na poszczególne działki. Przekiętna szerokość takiej działki, którą wypełnia budynek to 5,4 do 6 metrów, a długość to nawet 20 metrów. Takie proporcje nadały temu typowi domostwa żartobliwą nazwę „nory węgorza” (*unagi ne nedoko*). Schemat budowy *machiya* przedstawia rys. 3. Dom taki dzieli się na dwie części: wewnętrzną, mieszkalną zwaną *omoya* (B) i zewnętrzną, handlową – *mise* (A).

Rys. 3. Schemat budowy *machiya*, na podstawie opracowań japońskich, część A – *mise* (handlowa), część B – *omoya* (wewnętrzna, mieszkalna), 1 – *ō-do* – wielkie drzwi, 2 – *degōshi* – żaluzje zewnętrzne, 3 – *mushiko mado* – charakterystyczne okna drugiej kondygnacji, 4 – *misenoma* – przestrzeń handlowa, 5 – *genkan* – korytarz wejściowy, 6 – *tsuboniwa* – ogród, 7 – *zashiki* – największy, reprezentacyjny, pokój mieszkalny, 8 – *tōriniwa* – przestrzeń gospodarcza, kuchenna, 9 – *hibukuro* – doświetlenie kuchni (rys. A. Staniewska, 2009)

Fig. 3. Typical *machiya* and its parts, basing on Japanese sources, part A – *mise* (trade), part B – *omoya* (inner living space), 1 – *ō-do* – big door, 2 – *degōshi* – outer shutters, 3 – *mushiko mado* – typical first floor windows, 4 – *misenoma* – trading space, 5 – *genkan* – entrance corridor, 6 – *tsuboniwa* – garden, 7 – *zashiki* – biggest representative room, 8 – *tōriniwa* – household facilities: kitchen, 9 – *hibukuro* – special kitchen window

Część frontowa – przylegająca do wąskiej ulicy nosi nazwę *misenoma* (4) i mieści pomieszczenia handlowe, które przesłonięte były systemem ażurowych żaluzji, otwieranych po to, by prezentować witrynę sklepu. Wzór tych drewnianych żaluzji był zróżnicowany w zależności od rodzaju uprawianego handlu: inne miały sklepy sprzedające materiały, nici (*itoya-gōshi*) czy ryż (*komeya-gōshi*). Wystające poza fasadę żaluzje nazywano *degōshi* (2). Zwykle drewno nie było malowane, za wyjątkiem domów w dzielnicach gejsz – żaluzje ich domów wyróżniały się ciepłymi barwami ochry, cynobru i czerwieni. Konstrukcja ściany frontowej na piętrze wypełniona była ziemią i gliną, a charakterystyczne okna noszą nazwę *mushiko mado* (3), czyli „klatki na insekty”.

Fot. 3. Misenoma – dawna przestrzeń handlowa, służąca przyjmowaniu klientów (po lewej) i wejścia do machiya (fot. K. Pawłowska, 2009)

Photo 3. Misenoma – former trading space for reception of clients (left) and entrance to machiya

Wejście do domu kupieckiego składa się z dwóch rodzajów drzwi. Pierwsze to wrota *ō-do* (dosł. *wielkie drzwi* – 1), którymi dostarczano towary i duże sprzęty; drugie to *kuguri-do*, czyli boczne drzwi, używane na co dzień przez domowników i klientów sklepu.

Fot. 4. Dawna przestrzeń kuchni *toriniwa* w adaptowanej *machiya* (z lewej, fot. K. Pawłowska, 2009) oraz *hibukuro* (fot. A. Staniewska, 2008)

Photo 4. Former *toriniwa* in renovated *machiya* (left) and *hibukuro*

Pomiędzy sklepem a częścią domową znajduje się ogród *tsuboniwa* (6), który zapewnia dostęp światła i powietrza. Korytarz wejściowy ze sklepu do domu to *genkan* (5). W części mieszkalnej można wprowadzać podziały wewnątrz systemem przesuwanych ścian, a największym pomieszczeniem jest *zashiki* (7), które pełni rolę pokoju gościnnego lub miejsca przyjmowania specjalnych klientów sklepu.

Fot. 5. Sypialnia w adaptowanej machiya oraz tradycyjne drewniaki *geta* (fot. K. Pawłowska, 2009)

Photo 5. Sleeping room in renovated machiya and traditional wooden sandals called *geta*

Dwa podstawowe rodzaje przestrzeni domu to *kyoshitsubu*, czyli przestrzeń mieszkalna, na podniesionej drewnianej podłodze wyłożonej matami *tatami* oraz część gospodarcza, zwana *doma* lub *tōriniwa* (8), która może mieć kamienną podłogę lub klepisko. Ta część domu, przypominająca kształtem korytarz, służy za kuchnię i jest doświetlona od góry poprzez *hibukuro* (9), który pełni także rolę komina. Można się przez nią przedostać dalej, do prywatnego ogrodu i do najgłębiej położonej części domu, czyli *kura* (magazynu).

W tym kontekście podziału domu na strefy warto wspomnieć o zwyczajach związanych z poruszaniem się po domu japońskim. Po wejściu należy zdjąć buty i ustawić je noskami w kierunku wyjścia i założyć kapcie (czasami bywają to tradycyjne drewniaki, zwane *geta*). W drewniakach można się poruszać po gospodarczej części domu, w przedsiionku i na korytarzach. Gdy zaś wchodzi się do pomieszczeń wyłożonych *tatami*, trzeba zdjąć także kapcie i zostawić je w przedpokoju. Wymiary pomieszczeń w japońskich domach są wielokrotnością wymiarów mat *tatami*, tak więc ich powierzchnię podaje się często traktując *tatami* jako jednostkę miary⁴. Zamiast łóżek Japończycy rozkładają na noc na matach miękkie, pikowane materace i ciepłe puchowe kołdry (*futon*). Rano są one zwijane i chowane do specjalnych szaf, dzięki czemu japońskie pokoje są praktycznie wielofunkcyjne. W japońskich domach mało jest otwartych półek i nie rozstawia się bibelotów – dzieje się tak nie tylko z powodu upodobania do wyrafinowanej i minimalistycznej estetyki, ale tak-

⁴ *Tatami* to mata wykonana ze słomy ryżowej (warstwa wewnętrzna) i splecionej słomy trawy *igusa* (warstwa zewnętrzna), obszyta ozdobną taśmą z materiału. Stałe wymiary *tatami* to 90 x 180 x 5 cm.

że z powodów czysto praktycznych. W kraju, gdzie największym kataklizmem są trzęsienia ziemi, każdy ustawiony luzem ciężki ozdobny przedmiot może być niebezpiecznym pociskiem. Z tego powodu domowe ołtarzyki shintoistyczne mieszczące w swoim wnętrzu cenne przedmioty są także zamykane w specjalnych szafkach.

Machiya jest dostosowana do panującego w Kioto klimatu – latem gorącego i wilgotnego, zimą – chłodnego, a cały jej układ przestrzenny sprzyja korzystnej cyrkulacji powietrza. Liczne przesuwne ściany, markizy i żaluzje (papierowe, drewniane i z mat bambusowych) pozwalają na zmienne kształtowanie wnętrza, osłaniają przed upałem i skwarem, a w zimie tworzą kurtyny powietrzne. Podobnie podniesiona drewniana podłoga zapewnia wentylację, a w zimie izolację od gruntu. Wewnętrzne ogrody to niejednokrotnie małe arcydzieła japońskiej sztuki ogrodowej, które zapewniają w trakcie upalnego lata ochłodę w gęstej zabudowie miejskiej.

Fot. 6. Widok z korytarza wejściowego *genkan* w stronę ogrodu *tsuboniwa* (fot. A. Staniewska, 2008)

Photo 6. View from *genkan* entrance corridor to *tsuboniwa* garden

3. Problematyka konserwatorska

Machiye ulegały zniszczeniom przede wszystkim w wyniku różnych kataklizmów dręczących Kioto na przestrzeni wieków i właśnie dlatego po 1945 r. zakazano ich budowy ze względu na niebezpieczeństwo pożarów i słabą odporność na wstrząsy sejsmiczne. W okresie przyspieszonej modernizacji Japonii w latach 50. XX w. wielu Japończyków przestało doceniać swoje dziedzictwo, co odbiło się także na podejściu do tradycyjnych, drewnianych domów kupieckich. Przeprowadzony przez Kyoto Center For Community Collaboration w 2003 r. sondaż wskazuje główne problemy, z jakimi borykają się miesz-

Fot. 7. Operacja wyburzania *machiya*
(zdjęcie dzięki uprzejmości: Kyoto Center for Community Collaboration,
„Machiya Revival in Kyoto”, s. 48)

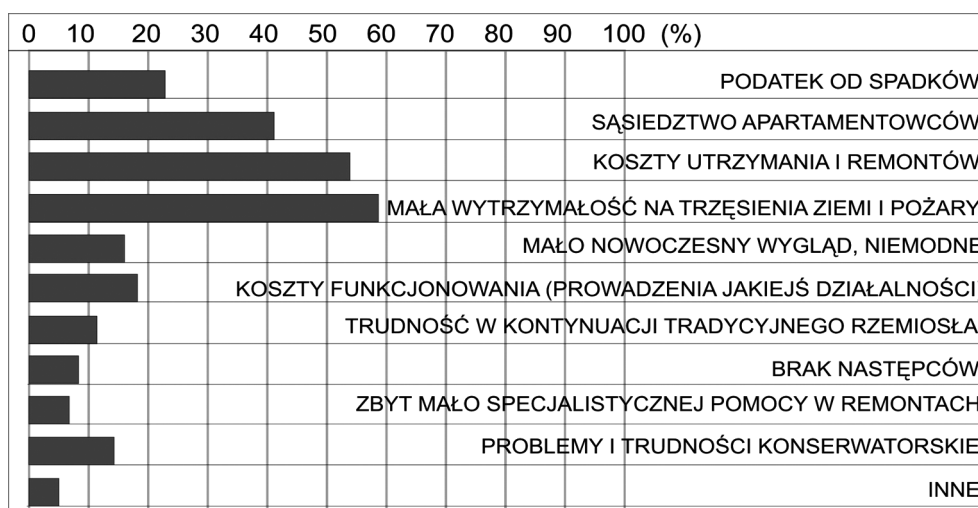
Photo 7. Deconstruction of *machiya*s

kańcy *machiya* w Kioto. Brak w nich współczesnych wygód, renowacja i utrzymanie są kosztowne, a także ciężko się mieszka w małych domach, wciśniętych pomiędzy apartamentowce. Inne przyczyny trudności w zachowaniu i utrzymaniu tych domów to problem z kontynuacją tradycyjnego handlu i rzemiosła, z których trudno się utrzymać. W przypadku kupców i rzemieślników, *machiya* była jednocześnie miejscem pracy i zamieszkania, podczas gdy dziś coraz mniej mieszkańców i spadkobierców posiadaczy drewnianych domów w Kioto uprawia zawody, które pozwalają na organizację miejsca pracy w domu. Ponadto obowiązkowy podatek od spadku jest naliczany po cenach rynkowych i astronomicznie wysokie ceny gruntów w Kioto spowodowały, że niewiele rodzin stać na jego zapłacenie w sytuacji śmierci seniora rodu. Wtedy najczęściej dochodzi do sprzedaży domu developerowi, który traktuje nieruchomość jako atrakcyjną działkę w centrum, burząc błyskawicznie stary dom i stawiając na jego miejscu wielopiętrowy blok [10].

Wraz ze wpisem wybranych zabytków Kioto na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO zaczęła się budzić świadomość, że *machiya* nie są świadectwem zafocfania, lecz ważnym elementem tkanki miasta i jedną z pozostałości po jego historycznym kształcie, który ulega coraz większemu zatarciu. Rozpoczęto więc akcję inwentaryzowania i liczenia tych obiektów [9]. Badania wykazały, że w okresie między 1996 a 2003 rokiem zniszczeniu uległo blisko 28 000 tych domów, co stanowi około 13% ich zasobu. Stwierdzono ponadto, że prawie 80% *machiya* uległo modyfikacjom, które pozbawiły je istotnych elementów składowych. Tradycyjne ściany frontowe zastępowane są konstrukcjami murowanymi, przykrywane szyldami reklamowymi, demontowane są tradycyjne okna i żaluzje. Miejsce dawnej części handlowej zajmują coraz częściej garaże.

Tabela 1

Tabela z wynikami sondażu pokazującymi główne problemy związane z mieszkaniem w *machiach*

Dużą barierą dla kompleksowej odnowy *machiya* są pieniądze, ale także wymieranie przedstawicieli tradycyjnych zawodów związanych ze wznoszeniem tych obiektów – wyspecjalizowanych cieśli i budowniczych.

4. Przedsięwzięcia odnowy i partycypacja społeczna – ku harmonijnemu krajobrazowi miasta

W ratowaniu *machiya* poprzez ich dostosowywanie do współczesnych funkcji z poszanowaniem wartości i zabytkowej substancji niemałe zasługi mają ruchy społeczne i organizacje pozarządowe. Japońskie grupy sąsiedzkie mają długą tradycję uczestnictwa w życiu społecznym, a także w kształtowaniu przestrzeni. Już od XVII w. istnieje tradycja tzw. kodeksów miejskich – czyli swego rodzaju umowy społecznej, dotyczącej spraw dzielnicy (zasad prowadzenia handlu, bezpieczeństwa pożarowego, regulacji budowlanych) w obrębie danego kwartału miejskiego. W epoce Meiji, gdy w Kioto wprowadzono system powszechnego szkolnictwa, ustalono podział administracyjny na dzielnice, zwany *gaku* (szkoła), wywodzący się z podziału obszarów na rejony szkolne, obejmujący określoną liczbę kwartałów *chō*. Tradycyjnie społeczeństwo japońskie, działając właśnie w grupach sąsiedzkich, uczestniczyło w życiu publicznym, które zawsze było ściśle uporządkowane zgodnie z hierarchią i zorganizowane „od góry” przez administrację państwową. W latach nastawienia państwa na szybki wzrost gospodarczy po II wojnie światowej sprawy gospodarowania przestrzenią były podporządkowane głównie temu celowi, realizowanemu konsekwentnie przez centralne instytucje państwowe. Gdy w wyniku przeinwestowania nastąpił dramatyczny kryzys środowiska i drastyczny spadek jakości życia w miastach w latach 70. XX w., zaczęły powstawać społeczne ruchy ekologiczne – podobnie jak w innych częściach świata. Nie były one jednak silne, w wyniku ograniczeń nakładanych przez państwo. Wiele uprawnień organizacjom pozarządowym nadała dopiero ustawa z 1998 r. i od tego czasu można zauważyć ich większy rozwój. Jednak już wcześniej idee uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących przestrzeni były w Japonii rozwijane i objęte zostały określeniem *machizukuri*. Słowo to można tłumaczyć poprzez jego etymologię: *machi* – miasto; *zukuri* – tworzenie [13]. W praktyce jednak to słowo jest używane w wielu kontekstach i oznacza bardzo szeroko pojętą partycypację społeczną, która bazuje na ugruntowanych wzorcach historycznych, ale także sięga chętnie po inspiracje z innych krajów.

Mieszkańcom Kioto zależy na utrzymaniu *machiya* jako typu zabudowy sprzyjającego zachowaniu oraz pielęgnowaniu więzi sąsiedzkich, gdyż bloki mieszkalne nie tylko niszczą skalę zabudowy i pejzaż miasta, ale także wprowadzają anonimowość i osłabiają więzi międzyludzkie. Jednakże jedną z pierwszych organizacji pozarządowych działających na rzecz odnowy *machiya* nie była grupa sąsiedzka, lecz stowarzyszenie *Kyoto Mitate International*, które opisuje Mark Peter Keane, szkicując jego cele i działalność na tle wstrząsającego obrazu destrukcji *machiya* [6]. Wielu członków tego stowarzyszenia stanowili mieszkający w Kioto obcokrajowcy, zakochani w tradycji i kulturze japońskiej. Stowarzyszenie to rozpoczęło swoją działalność od popularyzacji tego rodzaju architektury poprzez spacerzy połączone ze zwiedzaniem wybranych, dobrze zachowanych domów i organizację w nich spotkań o charakterze kulturalnym – odczytów, koncertów, ceremonii picia herbaty.

Fot. 8. Konserwacja drewnianej konstrukcji machiya tradycyjnymi metodami (zdjęcia dzięki uprzejmości: Kyoto Center for Community Collaboration, „Machiya Revival in Kyoto”, s. 21)

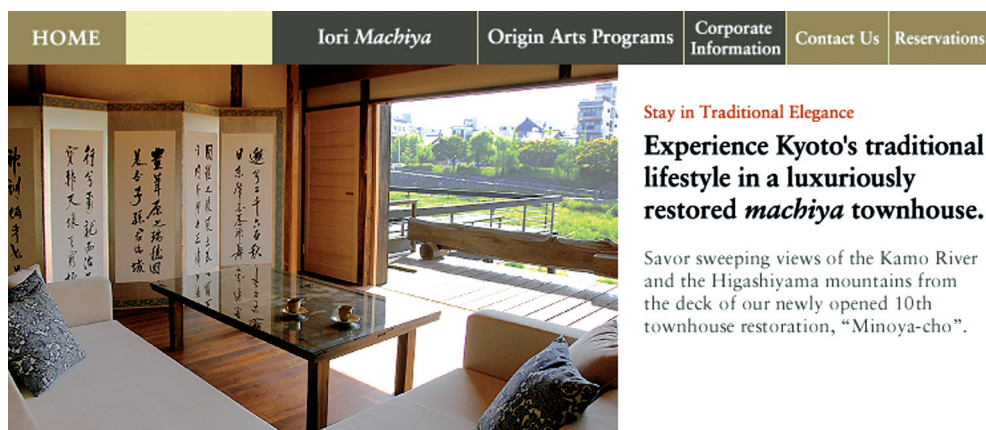
Photo 8. Conservation of wooden machiya construction with traditional methods

Wkrótce także powstała grupa remontowa wśród japońskich rzemieślników, specjalizująca się w remontach za pomocą tradycyjnych technik budowlanych. Były to działania bardzo istotne, budzące świadomość, ale miały jednak zbyt małą skalę, by objąć swoim oddziaływaniem większą część miasta.

Znaczny postęp przyniosło dopiero wyjście naprzeciw tym inicjatywom samorządu miejskiego, który powołał w 1997 r. dla tych celów jednostkę miejską, *Kyoto Center For Community Collaboration*, mającą formę fundacji. W ramach tej Instytucji w 2005 r. stworzono specjalny fundusz *Kyoto Machiya Machizukuri Fund*, z którego zasobów fi-

nansowane są projekty pilotażowe w programie odnowy *machiya*. Całościowy program odnowy, którego operatorem jest *Kyoto Center For Community Collaboration*, ma rozbudowany horyzont czasowy i ma być działaniem długofalowym. W perspektywie roku 2027 w większości gruntownie odnowione *machiya* mają być ośrodkami społeczności w skali dzielnicy, a w 2047 r. mają się rozpowszechnić w całym mieście, sprzyjając nowemu modelowi łączenia pracy i mieszkania w odnowionym, tradycyjnym, drewnianym domostwie. Wizja ta jest bardzo ambitna, zwłaszcza że w roku 2006 przeprowadzono zaledwie 7 projektów modelowej odnowy, a w 2007 r. 13.

Tym niemniej jednak, zmieniło się diametralnie postrzeganie tradycyjnych domów – w związku ze zmianą postrzegania wzrósł popyt i podniosła się cena ich wynajmu. Powstało też wiele stowarzyszeń i biur oferujących turystom pobytu w odpowiednio zmodernizowanych *machiya*ch. Jedną z takich grup jest IORI, której założycielem i prezesem jest amerykański dziennikarz i pisarz Alex Kerr. IORI ma działać na zasadzie podobnej do brytyjskich trustów – za pozyskane z wynajmu pieniądze zamierza kupować, a następnie remontować kolejne obiekty. W chwili obecnej IORI odnowiło i udostępniło 10 domów. Ceny pobytu zbliżone są do cen noclegów w dobrych hotelach, a organizacja dodatkowo poleca restauracje serwujące tradycyjną kuchnię w najlepszym wydaniu.

Rys. 4. Strona internetowa organizacji IORI zachęca do spędzenia odwiedzin w Kioto w *machiya*, (źródło: <http://www.kyoto-machiya.com>)

Fig. 4. Website of IORI Foundation inviting to visit Kyoto and stay in traditional *machiya* houses

Wszystkie te inicjatywy znajdują oparcie w dokumentach definiujących politykę rozwoju przestrzennego i regulujących sprawy krajobrazu Kioto. Zarówno Polityka krajobrazowa Miasta Kioto (*Kyoto City Landscape Policy*), jak i Główny Plan Miasta Kioto (*The Master Plan of Kyoto City*), zawierają szereg zapisów, które mają na celu harmonijne kształtowanie miasta. Wśród najważniejszych zapisów znajdują się ograniczenia wysokości budynków, nakazy zachowania ważnych osi widokowych, jak i strefy kształtowania estetyki miasta w zależności od funkcji obszaru (historyczne ulice, ulice handlowe, główne ciągi komunikacyjne) [11, 12].

Fot. 9. Dom Kajitani-tei w Kioto, przed i po renowacji w ramach programu odnowy machiya (źródło: Kyoto Center for Community Collaboration, "Machiya Revival in Kyoto", s. 71)

Photo 9. Kajitani-tei house – before and after renovation in frames of the machiya renewal programme

Wspomniane powyżej programy i działania mające na celu zachowanie, odnowę i ratowanie niedawno docenionego dziedzictwa formułowane są w kontekście rosnącej dbałości o pejzaż Kioto jako miasta szczególnie atrakcyjnego dla turystów, ale także przyjaznego swoim mieszkańcom.

Dlatego warto wspomnieć, że najnowszy program rejestracji zasobu *machiya* (prowadzony przez grupę naukowców z *Ritsumeikan University Kyoto* na przełomie lat 2008 i 2009 [3]) został przeprowadzony we współpracy mieszkańcami na terenie dużo większym niż teren wszystkich poprzednich badań⁵. Badanie miało na celu stworzenie bazy danych o *machiya*ch i miało zebrać także wyniki poprzednich ewidencji i nanieść je, przy pomocy współrzędnych i oprogramowania GIS, na stosowane w powszechnym planowaniu urbanistycznym w Kioto mapy w skali 1: 2500. Tego typu baza danych ma pozwolić na porównanie wyników poprzednich ewidencji i rozkładu przestrzennego *machiya* w obrębie miasta. Ponadto dzięki temu łatwiej będzie określić najbardziej wartościowe krajobrazy miejskie i monitorować zmiany zachodzące w obszarach koncentracji tradycyjnej zabudowy drewnianej w skali miasta. Zwyczajowe metody ewidencji (papierowe formularze) wsparte zostały tutaj techniką cyfrową. Grupy pracujące w terenie składały się z kilku osób (3-4), które miały do dyspozycji formularze ewidencyjne, urządzenie cyfrowe do określania współrzędnych i wprowadzania danych bezpośrednio do bazy oraz aparat cyfrowy. Do bazy danych były przekazywane informacje o adresie i położeniu obiektu, pierwotnym przeznaczeniu, czy

⁵ Poprzednie sondaże były przeprowadzane w latach 1995-1998 (pierwszy) oraz 2003-2004 (drugi) i obejmowały głównie centralną część miasta. W ich wyniku zewidencjonowano blisko 28 000 obiektów.

Fot. 10. Nie tylko w Kioto tradycyjne *machiya* zostają przytłoczone wielopiętrowymi apartamentowcami – na zdjęciu fabryka kleju w Osace (fot. K. Pawłowska, 2008)

Photo 10. Not only in Kyoto traditional *machiya* disappear among high-rise apartment houses – glue manufacture in Osaka

jest on zamieszkały, typie jego konstrukcji, rodzaju fasady, stanie zachowania, wartości i jego aktualnym użytkowaniu. W obszarze zarejestrowano ponad 50 000 obiektów, a ich waloryzacja bazuje nie tylko na ocenie eksperckiej (architektów i historyków), ale także na opinii społecznej, której reprezentantami była tu grupa uczestników badań. W badaniach terenowych prowadzących do stworzenia bazy zasobu w oprogramowaniu GIS uczestniczyło łącznie 3000 osób w okresie od połowy października 2008 do marca 2009 r., w tym także mieszkańcy poszczególnych badanych kwartałów [3].

Do informacji o charakterze ewidencyjnym dodawano także informacje o ilości i kierunkach wykonanych fotografii. Zadaniem dodatkowym uczestniczących w pracach terenowych mieszkańców było wykonywanie zdjęć, które przedstawiają ich zdaniem najpiękniejsze widoki ulic. Tej kwestii powiązanej z prezentacją wykonanych zdjęć dotyczyły specjalnie organizowane spotkania mieszkańców i prowadzących projekt naukowców. Po analizie wszystkich wykonanych zdjęć zaobserwowano, że najczęściej wybierane przez mieszkańców ujęcia wewnątrz ulic znajdują się w obszarach wysokiej koncentracji *machiya*. Dalsza analiza wskazała także, że mieszkańcy *machiya* najbardziej cenią sobie dobrze zachowane wąskie uliczki wewnątrz kwartałów, nazywane *rōji* albo *zushi*, które zapewniają tak chronioną przez Japończyków prywatność przy możliwości kultywowania bliskich więzi sąsiedzkich. Jest to wyraz docenienia krajobrazów codzienności, mających dużą wartość, lecz rzadko urzędowo uznawanych za zabytkowe.

4. Wnioski

Podsumowując, należy stwierdzić, że partycypacja społeczna stała się szansą na zachowanie i twórcze pielęgnowanie dziedzictwa obecnego w krajobrazie codziennym Kioto przekształconym wskutek rabunkowej industrializacji. Aprobata społeczna dla tradycyjnej drewnianej zabudowy i aktywny udział mieszkańców w rewaloryzacji *machiya* warunkuje przetrwanie tego zasobu wraz z całym bogactwem dziedzictwa materialnego. Skuteczne włączanie społeczności do przedsięwzięć rejestracji i rewaloryzacji *machiya* opiera się na ugruntowanej tradycji i poczuciu obowiązku uczestnictwa Japończyków w życiu społecznym w celu realizacji interesów wspólnoty, w której żyją.

Literatura

- [1] Baba Y., a *History of Landscape Disputes in Kyoto*, Public Versus Private Planning: Themes, Trends and Tensions, 13th Biennial Conference of international Planning History Society, 10-13.06.2008, Chicago, s. 35-36, źródło: http://www.dcp.ufl.edu/IPHS2008/Abstracts_June2008.pdf, data dostępu: 29.12.2009.
- [2] Durston D., *Old Kyoto: The Updated Guide to Traditional Shops, Restaurants, and Inns*, Tokyo 2005.
- [3] Iizuka T., Matsumoto A., Seto T., Yano K., *GIS-based Monitoring Systems for Kyo-machiya in Kyoto City*, [w:] Materiały 22, seminarium Comité international de photogrammétrie architecturale, CIPA Heritage documentation, 11–15.10.2009 w Kioto, na temat "Digital Documentation, Interpretation & Presentation of Cultural Heritage", źródło: <http://cipa.icomos.org>, data dostępu: 7.11.2009.
- [4] Jajczyk A., *Czy Kraków będzie drugim Kioto?*, „Gazeta Wyborcza”; 2006, nr 35, dodatek *Kraków*, s. 13, źródło: http://www.klubkrakowski.pl/upload/publications/czy_krakow_będzie_drugim_kioto_.pdf, data dostępu 16.12.1009.
- [5] Mydel R., Ishihara H., *Kioto. Japońskie miasto historyczne. Zróżnicowanie demograficznej, funkcjonalnej i społeczno-demograficznej przestrzeni*, Kraków 2002.
- [6] Keane M. P., *Turning Kyoto Into Kindling*, Architecture Magazine, May 2000.
- [7] Rowthorn Ch., Mason F., *Kyoto: One City, Twelve Centuries – Find Your Yen for Zen*, Victoria 2001.
- [8] Tubielewicz J., *Nara i Kioto*, Warszawa 1983.
- [9] Kyoto Center for Community Collaboration (red.), *Machiya Revival in Kyoto*, Kyoto Center for Community Collaboration, Kyoto 2008.
- [10] *Preserving Kyoto 'machiya' grows urgent as redevelopment spreads*, The Japan Times, 7.11.2008, źródło: <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/nn20081107f3.html>, data dostępu: 6.10.2009.
- [11] The Master Plan of Kyoto City, <http://www.city.kyoto.jp/koho/eng/plan/plan.html>, data dostępu: 29.10.2009
- [12] Kyoto City Landscape Policy, <http://www.city.kyoto.lg.jp/tokei/page/0000062129.html>, data dostępu: 29.10.2009.
- [13] Sorensen A., Funck C., (red.) *Living Cities in Japan. Citizens' movements, machizukuri and local environments*, New York 2007.